

Posudek oponenta na disertační práci mgr. Pavla Pěnkavy „Sociální aspekty stárnutí u osob bez domova v souvislosti se systémovými opatřeními v Praze“.

Téma práce je aktuální a vhodně zvolené. Text je obvyklým způsobem členěn na teoretickou a empirickou část. V teoretické části autor postupuje od základního vymezení bezdomovectví jako komplexního sociálně deviantního jevu, což lze považovat za vhodné. Charakteristika této sociální pozice je pojata výstižně, autor upozorňuje na různé varianty vymezení bezdomovectví. Zabývá se i etiologií bezdomovectví a bere v úvahu význam domova, jaký pro člověka má. Klade si otázku, zda si tito lidé takový způsob života zvolili nebo k němu přispělo nějaké jejich znevýhodnění. Výklad daného problému je dobře zpracovaný, autor bere v úvahu různé možnosti a aspekty situace.

Je třeba ocenit i členění skupin osob bez domova podle jejich schopností, dovedností a motivace, které mají význam pro případnou resocializaci. Pohled na bezdomovectví z medicínského hlediska je zaměřen především na psychické narušení, resp. blíže nespecifikovanou maladaptivitu, která může mít různou příčinu. Autor oprávněně připomíná její spojení s abuzem alkoholu nebo drog. Bere v úvahu i sociologické aspekty bezdomovectví, prezentuje různé sociologické teorie, které se k bezdomovectví nějak vztahují. Přehled jednotlivých teorií přináší informaci o jejich základním východisku, které není vždycky stejné. Pozitivně lze hodnotit i upozornění na specifický přístup české majoritní populace k bezdomovectví. Vysvětlení jednotlivých přístupů je srozumitelné. Lze ocenit i uvedení příkladu závažné konfliktní situace, která dobře ilustruje teorii bezdomovectví jako sociálního konfliktu. Chápání bezdomovců jako skupinového obětího beránka odpovídá realitě. Text vychází z dostatečného množství cizojazyčných odborných zdrojů.

Druhá kapitola teoretické části práce je věnována sociálním aspektům stárnutí osob bez domova. Není pochyb o tom, že jde o specifickou kategorii bezdomovců, která má jiné potřeby a vyžaduje jinou, pravděpodobně větší pomoc. Autor vychází ze specifik seniorského věku a omezených možností těchto lidí, které mohou být limitované z různých důvodů, nejenom věku. Seniori bez domova jsou znevýhodnění mnohem více než mladší osoby a autor jejich situaci výstižně popisuje. Jde i o vztah majoritní společnosti, která seniory bez domova hodnotí generalizovaně a převážně negativně. Psychický stav a s ním související motivace ke změně je u seniorů bez domova ještě limitovanější než u mladší bezdomovců. Je vhodné, že autor upozorňuje na význam délky pobytu na ulici, na ochotu ke změně i postoj k nabízené pomoci sociálních pracovníků. Jde i o to, ve které fázi života se tito lidé na ulici dostali. Důležité jsou samozřejmě i vztahy bezdomovců-seniorů s dalšími lidmi. Lze předpokládat, že zachované vztahy s rodinnými příslušníky mohou fungovat jako podpora a takoví lidé se na ulici nedostanou, nebo zde nezůstávají příliš dlouho. Pokud zachovány nejsou, je třeba uvažovat proč. Lze souhlasit s autorem, že seniory bez domova jsou častou obětí trestné činnosti, pravděpodobně ještě častější než mladší bezdomovci. Nedostatečné příjmy a značná zadluženost jsou obecným problémem všech bezdomovců.

Nabídka služeb pro seniory bez domova je důležitá. Autor k výkladu přistupuje z širšího pohledu a bere v úvahu, že jich není mnoho. Zajímavou částí textu je výčet stresorů, které vyplynuly z rozhovorů s respondenty – seniory bez domova. Autor uvádí možnosti a limity systémových opatření v souvislosti s řešením bezdomovectví. Přínosná je zmínka o represivních opatřeních zaměřených na regulaci nežádoucích jevů, která obvykle nemají déledobější efekt. Pojednání o významu aktivit laické veřejnosti pro řešení problematiky bezdomovectví je zajímavé a přínosné. Jde o aktivity, které mohou mít značný význam, možná mohou ovlivnit i vesměs negativní postoje široké veřejnosti. O vlivu lokality a četnosti kontaktu s bezdomovci nelze pochybovat. Praha je místem, které je pro bezdomovce přitažlivé představou o různých možnostech, ale zároveň je pro ně lokalitou, k níž nemají žádný vztah. Zajímavou částí textu představuje zmapování vztahu Pražanů k lidem bez domova (vnímají je jako zdroj ohrožení). Přehled studií, které se zabývají bezdomovectvím, může být pro čtenáře zajímavý.

Vlastní výzkum. Autor si stanovil dva výzkumné cíle, chtěl zjistit, jaký názor mají respondenti na svou vlastní situaci a jak hodnotí nabídku sociálních služeb v Praze a do jaké míry je využívají. Druhým cílem výzkumu bylo zjistit, zda byl rozdíl mezi subjektivním názorem bezdomovců-seniorů a názorem lidí, kteří v sociálních službách pracují. Oba cíle jsou jasně a jsou realizovatelné. Stanovené otázky pro rozhovor byly vhodně zvolené. Zkoumanou skupinu tvořilo 225 osob bez domova starších 50 let. Skupina byla hodně velká a vzhledem k použité metodě šlo o velmi pracné a časové náročné výzkumné šetření. Jak je obvyklé, skupinu tvořili převážně muži, žen byla necelá pětina. Sekundární zkoumanou skupinu tvořili sociální pracovníci, kteří s lidmi bez domova pracují. Jejich volbu jako zdroje potřebných informací lze považovat za vhodnou a i jejich počet byl dostatečný. Použitá metoda je s ohledem na stanovené cíle adekvátní a požadavky splňuje i způsob sběru dat. Lze ocenit, že autor bere v úvahu i možná rizika zkrácení odpovědí, k nimž může v takových případech docházet.

Seniori bez domova měli lepší vzdělání než mladí bezdomovci, častěji byli alespoň vyučeni. Důvodem je pravděpodobně skutečnost, že v době jejich dospívání byl větší společenský tlak na vzdělání než v pozdější

době. Důležitou informací je charakteristika mezilidských vztahů seniorů bez domova. S rodinou se nestýká víc než polovina skupiny, jejich rodiny se rozpadly již před delší dobou, což se shoduje se situací bezdomovců středního věku. Necelá pětina z nich vyrostla v ústavním zařízení, což rovněž odpovídá počtu takových lidí ve skupině bezdomovců středního věku. Pojetí domova se u seniorů-bezdomovců liší podle toho, zda mají nebo nemají děti. Navazování partnerských vztahů na ulici je omezeno počtem žen-bezdomovkyň a odpovídá situaci ve skupině bezdomovců středního věku. Podobné jsou i vztahy s dalšími lidmi na ulici, zajímavé je zjištění, že senioři starší 70 let jsou většinou samotáři. Místo k přespávání si senioři volí podobně jako lidé středního věku, do určité míry s věkem narůstá tendence přespávat na ubytovnách či noclehárnách a nepřespávat venku. Omezenost příjmů a častá zadluženost jsou pro lidi žijící na ulici typické, bez ohledu na věk. I bezdomovci senioři nejčastěji pobírají dávky v hmotné nouzi, protože nesplňují podmínky pro přiznání starobního důchodu. Jejich příjmy jsou většinou nízké. Míra zadluženosti u lidí mezi 50-69 lety je naopak značná, podobně jako u bezdomovců středního věku. Osoby starší 70 let dluhy většinou nemají. Závislosti, zejména na alkoholu, jsou častým problémem zejména u lidí do 69 let.

Zajímavá byla i sebereflexe bezdomovců-seniorů. Nejčastěji vidí jako viníka svého propadu na ulici sebe sama, často považují za příčinu svého bezdomovectví vztahové problémy. Další uváděné důvody jsou stejné jako v případě bezdomovců středního věku. Většinou se považují za bezdomovce, svoji příslušnost k této sociální skupině vesměs nepopírají. Uvedené příklady sdělení bezdomovců přispívají k lepšímu pochopení problému. Zajímavé jsou i odpovědi na otázku jaké hodnoty považují senioři a presenioři žijící na ulici za důležité. Jsou to hodnoty, které jsou obecně platné a uznávané. Důraz starších seniorů na zdraví je logický. Většina seniorů není se svou situací spokojena, což odpovídá výsledkům jiných výzkumů. Není pochyb o tom, že délka doby strávené na ulici má značný význam a stejně tak i pobyt ve výkonu trestu.

Nabízené služby hodnotí většina bezdomovců seniorů pozitivně, největší zájem je logicky o pobytové služby a nízkoprahová denní centra. Graf na str. 226 – bylo by lepší odstupňovat hodnocení od zcela vyhovujících, přes částečně vyhovujících, částečně nevyhovujících ke zcela nevyhovujícím. Křivka by pak měla podobu bližší normálnímu rozložení (které lze očekávat). Zajímavé bylo srovnání názorů sociálních pracovníků a samotných bezdomovců.

V rámci shrnutí a diskuze autor upozorňuje na různé negativní důsledky života na ulici, které vedou k sociálnímu vyloučení. Interpretace získaných poznatků jsou zasvěcené a svědčí o značných zkušenostech autora s těmito lidmi. Velmi výstižně shrnuje hlavní problémy seniorů bez domova, včetně negativního bilancování vlastního života a představu o smrti v opuštěnosti. Závěr práce lze použít i jako podklad pro další rozvoj služeb pro bezdomovce a jejich pojetí.

Předložená disertační práce je zdařilá a dobře zpracovaná, splňuje všechny předpoklady, a proto ji lze doporučit k obhajobě. Lze ji doporučit i k publikaci, byla by užitečná pro všechny, kteří se staršími lidmi bez domova pracují.

V Praze dne 28.5.2019

Prof. PhDr. RNDr. M. Vágnerová, CSc.